

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

HERMAN VAN GUNSTEREN

VRAGEN BIJ EEN VISIE

Krisis, 2012, Issue 2

www.krisis.eu

Nu even niet! is een meeslepend werk. Het is geschreven uit één stuk. Het is onderhoudend en het presenteert een these: eigentijdse problemen van afkeer van politiek en van je niet houden aan normen zijn niet te verhelpen door bevrijding uit onwetendheid en afhankelijkheid, d.w.z. door verdergaande emancipatie, omdat ze zelf een gevolg zijn van *gelukte* emancipatie. Het programma van de Verlichting werd breed gerealiseerd in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw. Toen voltrok zich een verandering van bevelshuishouding naar een onderhandelingshuishouding. De nadruk kwam te liggen op interactie tussen mensen, op het deelhebben aan de bepaling van normen waaraan je in je leven bent onderworpen. Die bevrijding uit verticale machtsverhoudingen voltrok zich in alle sferen van samenleven, in politiek (democratisering), recht (burgers als partners bij politiewerk, erkenning van slachtoffers van misdrijven), kunst (publiek neemt actief deel) en persoonlijk leven (feminisme, zelfontplooiing). Deze explosie van interactiviteit leidt vanaf begin jaren negentig tot een reactie die Van Oenen *interactieve metaalmoetheid* doopt. Mensen onttrekken zich aan de druk van alsmaar moeten onder-

handelen en meedoen door de interactie uit te besteden en zelf ondertussen even niet mee te doen. In plaats van een boek te lezen laten ze het door het fotokopieerapparaat lezen. In plaats van zelf te doden laten ze dat door drones doen (dit voorbeeld geeft Van Oenen niet, hij besteedt geen aandacht aan veranderingen van de tijdgeest op het gebied van oorlogvoering). Nu deze trend van uitbesteding van interactie zich doorzet, leven we eigenlijk in een *interpassieve* samenleving. Aldus Gijs van Oenen, door mij kort en grof samengevat.

Ja, zo kan je de recente geschiedenis, dat wat je wist en wat je meemaakte, ook zien. Het is een onthullende en meeslepende visie. Maar is zij ook waar? Als Picasso *Guernica* schildert schokt het schilderij mij, maar ik vraag niet of het met al zijn misvormde koppen echt waar is. Van Oenen lijkt mij echter meer dan een visie te willen geven. Hij doet uitgebreid en gedocumenteerd moeite de lezer te overtuigen dat het ook echt zo is als hij het voorstelt. Die werkelijkheidspretentie van zijn tekst roept vragen op.

Wat is het bereik van zijn claims? Hij schrijft: 'Deze complexe kluwen van ontwikkelingen en omstandigheden laat zich, althans ten dele, ontwarren en daarmee begrijpen vanuit de theorie van interpassiviteit' (95). En: 'Interactieve metaalmoetheid ten aanzien van het politieke proces kan zo, althans ten dele, de onvrede van veel hedendaagse burgers verklaren' (116). Voor welk deel? Is interactieve metaalmoetheid een mechanisme dat onder bepaalde voorwaarden in werking treedt? Zoiets als de hongerklop bij wielrenners? Zo ja, wat zijn dan die voorwaarden of drempelwaarden voor in werking treden ervan? Van Oenen denkt niet in termen van mechanismen, maar hegeliaans, in termen van tijdperken en tijdgeesten. Zie zijn uitleg over Hegel op pagina 74-76 en zijn verwerping van Axel Honneths model van erkenning omdat dit '... niet meer past bij de huidige maatschappelijke en persoonlijke cultuur' (187). Of zijn conclusie op pagina 225 over de performance van Marina Abramovic in het Museum of Modern Art in New York in 2010. 'Het publiek – dat in groten getale om het "werk" heen staat – wordt zo geconfronteerd met de ongemakkelijke waarheid achter de performance: het tijdperk van de interactiviteit is voorbij – in de kunst, maar ook elders.' Hoezo ook elders? In de fabriek, op kantoor, op vakantie, in de politiek? In Nederland of ook in Kazachstan?

Was de Praagse Lente van 1968 ook onderdeel van de geslaagde emancipatie die zich toen voltrok?

Die vraag brengt me op het gebruik van het woord ‘wij’ in de tekst van Van Oenen. Hij schrijft alsof het over ons allen, over iedereen gaat. Zoals de jonge hegeliaan Feuerbach volgens Marx over het *Gattungswesen* schreef, over *de mens*, met voorbijgaan aan het feit dat de mensheid is verscheurd en verdeeld. Meent Van Oenen echt dat de emancipatie voor allen geslaagd is en geslaagd is gebleven? Schept onze maatschappelijke, persoonlijke en politieke interactie geen verschillen tussen klassen, jongeren, babyboomers, hoogopgeleiden en jongemannen van Marokkaanse komaf? Van Oenen lijkt aan te nemen dat iedereen met succes door de emancipatiemolen is gehaald waar hij over de Wilderskiezers schrijft. ‘Tegen beter weten in probeert men zo dus te ontkennen dat het externe gezag thans niet meer is dan een weerspiegeling van het eigen gezag. Dit gebruik van mondigheid om zichzelf onmondig te verklaren, leidt onvermijdelijk tot verdere frustratie ...’ (124). Mij lijkt het dat deze medeburgers zo in de mal van een verklaringsschema worden gedrukt dat ze niet past. Zijn ze nou geëmancipeerd of toch niet (meer)?

Om als wetenschappelijk waar aanvaard te worden zou Van Oenens visie moeten worden blootgesteld aan falsificatie en vergelijking met rivaliserende theorieën. Hij geeft echter niet aan welke bevindingen tot verwerping van zijn theorie zouden leiden. En aan vergelijking met andere visies waagt hij zich zelden, behalve in de hoofdstukken over kunst, het terrein waarop hij naar mijn gevoel het meest thuis is en het meest pakkend schrijft.

Doordat hij denkt in hegeliaanse tijdperken die dialectisch uit de eraan voorafgaande voortkomen is hij snel geneigd om iets als nieuw te zien. Het erkennen dat je een kort lontje hebt (153), of de gedachte dat meer democratie niet altijd beter is (229), zijn verschijnselen die zich ook voor ons tijdperk voordeden. Hetzelfde geldt voor straf voor jezelf willen om je tegen eigen zwakte te wapenen. ‘Randewijk en Van de Keuken zijn dus vernieuwend omdat ze zich beiden openlijk incompetent verklaren om naar eigen normen te handelen ...’ (153). Dat deed Odysseus ook al toen hij zich aan de mast liet vastbinden om te kunnen genieten van het ge-

zang van de Sirenen zonder zich te pletter te varen. Dit thema van zelfbinding is door Jon Elster en in de constitutionele theorie uitgebreid behandeld. Ik schrijf dit in Bayreuth, waar ik in de dagboeken van Cosima Wagner lees dat zij met haar kinderen zo indringend sprak, weende en bad, dat die bijna om straf gingen vragen. Masochisme is niets nieuws, alleen de culturele vormen waarin het gestalte krijgt verschillen. (De première van het festival gisteren was een gebeurtenis. De Duitse elite, inclusief Angela Merkel, in avondkleding bij een nieuwe encensering van *De Vliegende Hollander* in een heel hete zaal. De hoofdrol zou vertolkt worden door Nikitin, maar die werd twee dagen geleden afgevoerd vanwege nazitatoeages aangebracht in zijn Russische heavy metal-tijd).

Waren norm en gedrag vroeger congruenter dan nu? En is overtreding pijnlijker omdat het nu onze eigen normen zijn, die we door interactie mede hebben gevormd? Was normovertreding in het Oude Testament minder pijnlijk, bijvoorbeeld voor Koning David, omdat die normen van Jahweh kwamen?

Komt de hedendaagse moeheid om mee te blijven doen voort uit gelukte emancipatie of veeleer uit het ‘gaan voor goud’, het aangeleerde streven om de absolute top te bereiken? Wat zal het op die top vol worden, zei de antropologe Mary Douglas. Hoeveel jonge voetballertjes zijn er niet die het ondanks inspanningen en ontzeggingen niet halen? Is het jarenlang instuderen van balletpassen door meisjes in New York of Parijs een uiting van emancipatie of van extreme disciplineren?

Overbelasting en keuzestress kunnen zich ook zonder emancipatie voordoen, eenvoudig als gevolg van modernisering. De betekenis van dingen en handelingen is minder dan vroeger vanzelfsprekend gegeven. We moeten zelf betekenis zoeken en geven. Dat is inderdaad vermoeiend. Maar niet zonder meer een gevolg van emancipatie. Op de roltrap op het Centraal Station in Amsterdam wurmde een jonge vrouw zich langs mij. Zij zei ‘ouwe lul’. Ik antwoordde spontaan ‘jonge kut’. Allemaal heel geëmancipeerd. Maar in mijn spontane reactie was er een moment van aarzeling. Ik keek uit mijn ooghoeken of ik met een messentrekster van doen had. Tegenwoordig weet je niet meer of een eenvoudige uitspraak een

grap, een belediging of een bedreiging is. En als ik nog minder spontaan was geweest had ik me natuurlijk bedacht en niks terug gezegd.

Het uitbesteden van genot, van belastende interactie, deed ik allang voordat het tijdperk daarvan door Gijs van Oenen was aangekondigd. Ik wilde leven in een land waar de politiek zodanig is dat ik er zelf niet aan hoef deel te nemen. Waar ik me politiek gerepresenteerd voel, ook door partijen waarop ik niet heb gestemd. Landen waar dit niet het geval was heb ik gemeden of verlaten. En ik geniet van verhalen van anderen over hun levens die ik zelf had kunnen en willen leiden als ik meer dan één leven had gehad. De ervaring ‘nu even niet’ kennen vakantiegangers en mensen die ‘s avonds doodmoe hun bed inrollen en als een blok in slaap vallen.

Waarschijnlijk doordat het boek in één gooi is geschreven, bevat het ook kleine onjuistheden die zich voordoen als je vanuit het geheugen schrijft. Hannah Arendt onderscheidt drie vormen van het actieve leven, maar slechts twee sferen, de publieke en de private (166). Wittgenstein schrijft niet over het denken, maar over de taal als een motor die draait maar niet op beweging is aangesloten. *Language idling*. De taal leidt ons denken en waarnemen op een dwaalspoor, houdt de vlieg in het vliegenglas ... schrijf ik hier in Bayreuth uit mijn geheugen op.

Dit zijn vragen en kanttekeningen bij een boeiend boek. Het meest pakkend vind ik het als het over kunst gaat. Of de daar gewonnen inzichten zich ook buiten die sfeer laten toepassen lijkt me geen uitgemaakte zaak.

Herman van Gunsteren is emeritus hoogleraar politieke theorieën en rechtsfilosofie, vangunsv@xs4all.nl

© De Creative Commons Licentie is van toepassing op dit artikel (Naamsvermelding-Niet-commercieel 3.0). Zie <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/nl> voor meer informatie.